

ალექსანდრე თვარაძე

„საქართველოს ისტორიის ატლასი“ – ფასდაუდებელი მნიშვნელობის ნაშრომი

Historical Atlas of Georgia, Editor-in-Chief: DAVID MUSKHELISHVILI, Editors: DEVI BERDZENISHVILI, GIORGI TCHEISHVILI, Map Consultants: JANSUG KEKELIA, GULIKO LIPARTELIANI; Mapping and Cartography: Geoinformation Systems and Remote Sensing Consulting Center Geographic LLC; Translator: LADO MIRIANASHVILI; English Text Editors: STEPHEN RAPP, NIKOLOZ ALEKSIDZE; Publishing Editor: BUBA KUDAVA, Tbilisi: Artanuji Publishing, 2023, ISBN 978-9941-504-74-7.

მიმდინარე წელს ინგლისურ ენაზე გამოქვეყნდა „საქართველოს ისტორიის ატლასი“. ატლასის შესაბამისი რუკებისა და მონაკვეთების ავტორები არიან: დევი ბერძენიშვილი, ჯონდო გვასალია, გრიგოლ გიორგაძე, თენგიზ თოდრია, ავთანდილ თორდია, ნიკა ლოლაძე, ნათელა (ნათია) მირიანაშვილი, დავით მუსხელიშვილი, იური სიხარულიძე, მალხაზ ფუტყარაძე, ზურაბ ცინცაძე, გიორგი ჭეიშვილი. გამოცემის მთავარი რედაქტორია დავით მუსხელიშვილი, ხოლო რედაქტორები არიან დევი ბერძენიშვილი და გიორგი ჭეიშვილი. მინდა ვისარგებლო შემთხვევით და დაბადების 95 წლისთავი მივულოცო საქართველოს ისტორიის გამორჩეულ მკვლევარს, ღვანლმოსილ მეცნიერს, შესანიშნავ პიროვნებას აკადემიკოს დავით მუსხელიშვილს.

თავიდანვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ „საქართველოს ისტორიის ატლასი“, რომელშიც კარტოგრაფიული მასალის საშუალებით რეკონსტრუირებულია საქართველოს ისტორია საუკუნეების განმავლობაში, უნიკალური ხასიათის ნაშრომია. ისტორიული ატლასის საშუალებით როგორც სპეციალისტებს, ასევე საქართველოს თუ მისი გარემომცველი რეგიონის ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველებს, პირველად მიეწოდებათ დეტალური კარტოგრაფიული მასალა საქართველოს ისტორიის პრაქტიკულად ყველა პერიოდის შესახებ. ისტორიულ ატლასში წარმოდგენილი მასალა არის იმდენად მოცულობითი, უხვი და განსაკუთრებული მნიშვნელობის, რომ გარკვეულ სირთულესაც

კი წარმოადგენს მისი სათანადოდ განხილვა რეცენზიაში, რომელშიც გვინდა „ქრონოსის“ მკითხველებს მივანოდოთ ზოგადი ინფორმაცია ისტორიის ატლასის ინგლისური ვერსიის დაბეჭდვის შესახებ, აგრეთვე წარმოვადგინოთ მოსაზრებები და შეფასებები ატლასში გამოქვეყნებული მასალის ცალკეულ მნიშვნელოვან მხარეებთან დაკავშირებით.

ზოგადად შეიძლება აღინიშნოს, რომ უცხო ენებზე, რა თქმა უნდა, არსებობს საქართველოს ისტორიის ამა თუ იმ პერიოდთან დაკავშირებული შესაბამისი მნიშვნელოვანი რუკა, მაგრამ როგორც ქართველი, ასევე უცხოელი მკვლევრებისათვის კარგად უნდა იყოს ნაცნობი ის სირთულე, რაც თან ახლდა გაბმული ისტორიის მანძილზე ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ცალკეული პოლიტიკური ერთეულების, საზღვრების, რეზიდენციების, ციხე-სიმაგრეების, თუ ეკლესიების შესახებ კარტოგრაფიული მასალის მოძიებას (განსაკუთრებით უცხო ენებზე, თუმცა ასევე ალბათ ქართულ ენაზეც). აღნიშნული თვალსაზრისით, ისტორიული ატლასის ინგლისური ვერსიის მომზადებით შევსებულია საქართველოს ისტორიის ის დიდი ხარვეზი, როდესაც საერთაშორისო სამეცნიერო სივრცეში პრაქტიკულად ხელმისაწვდომი არ იყო საქართველოს ისტორიის სპეციალური საკითხების შესახებ მეცნიერულად დამუშავებული შესაბამისი მონაცემები. საქართველოს ისტორიის ატლასის ერთ-ერთი არსებითი სიახლე გახლავთ ის, რომ რუკებზე ინგლისურ ენაზე პირველად არის შეტანილი უხვი და მრავალფეროვანი სპეციალური მასალა საქართველოს ისტორიის ყველა პერიოდის არაერთი საკითხის შესახებ. ამდენად, ატლასის რუკებს განუზომელი მნიშვნელობა აქვთ საქართველოს სიძველეთა შემსწავლელი ყველა საისტორიო დისციპლინისთვის.

„საქართველოს ისტორიის ატლასის“ მთავარი რედაქტორი, აკადემიკოსი დავით მუსხელიშვილი ნაშრომის წინასიტყვაობაში აღნიშნავს იმ რთული წინასწარი სამუშაოს შესახებ, რომელიც ათწლეულების განმავლობაში გრძელდებოდა და რაც გახლდათ ისტორიული ატლასის შექმნის საფუძველი. „საქართველოს ისტორიის ატლასის“ მომზადებისთვის ისტორიული გეოგრაფიის სფეროში წინასწარი სავსე სამუშაოები განხორციელდა საქართველოს ყველა რეგიონში. აღნიშნული სამუშაოების შედეგები ქვეყნდებოდა სამეცნიერო მონოგრაფიებსა თუ სტატიებში, მათ შორის „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებულებში“ (ტომი 1-7, თბილისი, 1960-1989). აღნიშნული სამეცნიერო ფუნდამენტი დაედო საფუძვლად „საქართველოს ისტორიის ატლასს“. ატლასის ხელით დახაზული ორიგინალები საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სპეციალისტების მიერ დამზადდა ჯერ კიდევ ადრეულ 1980-იან წლებში, თუმცა, რიგი მიზეზის გამო, ნაშრომის გამოცემა მხოლოდ მოგვი-

ანებით გახდა შესაძლებელი. „საქართველოს ისტორიის ატლასი“ ქართულ ენაზე პირველად გამოქვეყნდა 2003 წელს. ატლასის მეორე, რედაქტირებული და განვრცობილი ვერსია დაიბეჭდა 2016 წელს. ინგლისურ ენაზე გამოქვეყნებული „საქართველოს ისტორიის ატლასი“ გარკვეულწილად წარმოადგენს საქართველოს ისტორიის ატლასის მეორე გამოცემის გადამუშავებულ თარგმანს. ატლასის როგორც ქართული, ასევე ინგლისური ვერსიები მომზადდა აკადემიკოს დავით მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით, უმთავრესად ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის (ეთნოლოგიის) ინსტიტუტის ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილების თანამშრომელთა მიერ. ატლასის ინგლისურ ვერსიაში, ქართულ გამოცემასთან შედარებით, დამატებული ან განვრცობილია ცალკეული მონაცემები.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ წარმოდგენილი რეცენზია თავისთავად შეეხება „საქართველოს ისტორიის ატლასის“ ინგლისურ ვერსიას. მასალა, როგორც ინგლისურ ენაზე წარმოდგენილი ნაშრომი, როგორც აღინიშნა, სრული სიახლეა უცხოენოვან ქართველოლოგიაში. მაგრამ ბევრი საკითხი, რომელთა შესახებაც ვსაუბრობთ, თავისთავად შეეხება ატლასის ქართულ ვერსიასაც, რადგან მოცემული მასალა ხშირ შემთხვევაში მნიშვნელოვან, არსებით სიახლეს წარმოადგენს ქართულენოვან სპეციალურ კვლევაშიც.

„საქართველოს ისტორიის ატლასის“ ერთგვარ საფუძველს თავისთავად ქმნის ვახუშტი ბაგრატიონის, ივანე ჯავახიშვილის და სხვა ქართველ თუ უცხოელ მკვლევართა კარტოგრაფიული მემკვიდრეობა. „საქართველოს ისტორიის ატლასში“ შესაბამისი ინფორმაცია გაშლილია ცალკეული, დეტალური რუკების სახით, რომლებიც როგორც პერიოდული, ასევე თემატური თვალსაზრისით, ფარავენ საქართველოს ისტორიის ყველა ძირითად მონაკვეთს.

ატლასი შეიცავს 76 ფერად რუკას. ცალკეულ მათგანზე წარმოდგენილია საქართველო კონკრეტული პერიოდების შესაბამისად: მაგ., საქართველო III საუკუნესა და IV საუკუნის პირველ ნახევარში; საქართველო IV საუკუნის მეორე ნახევარსა და V საუკუნის პირველ ნახევარში. იმავდროულად, ვხვდებით ცალკეული რუკების იმგვარ რეპროდუქციებს, რომლებიც უკავშირდება საქართველოს ისტორიის მხოლოდ კონკრეტულ მნიშვნელოვან მოვლენას ან თარიღს. მაგ., საქართველო 1014 წელს. არსებითი სიახლეა, მაგალითად, შუა საუკუნეების გზების რუკა, რომელიც წარმოდგენილია ისტორიულ ატლასში. სამეცნიერო თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ნოვაციაა ისტორიული რუკების იმგვარი ფორმით პრეზენტირება, როგორც ეს მოცემულია „საქართველოს ისტორიის ატლასში“. რუკებს დაერთვის შესაბამისი კარტოგრაფიული მასალის დეტალური განმარტებები უშუალოდ კარტოგრაფიული მასალის თუ საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდის კონკრეტულ კონტექსტთან დაკავ-

შირებით (მათი საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი არაქართულენოვანი სპეციალისტებისთვის თუ მკითხველისთვის სავარაუდოდ ცნობილი არ უნდა იყოს. ეს კი უაღრესად დამხმარე იქნება კარტოგრაფიული მონაცემების სათანადოდ გაგებისა და გააზრებისთვის). პრაქტიკულად, ამგვარი ნაშრომი, სადაც მოცემულია ასეთი ოდენობის, მოცულობის, რეპროდუქციებისა და ტექსტის ურთიერთმიმართების საშუალებით მომზადებული მთლიანობა, არსებითი სი-ახლეა უშუალოდ ქართულ ისტორიულ კარტოგრაფიაში და არასოდეს მიწოდებია უცხოელ სპეციალისტებს. უცხოელი მკითხველისთვის განსაკუთრებით დამხმარე იქნება რუკების ინდექსი (გეოგრაფიული პუნქტების სრული ჩამონათვალი), ტექსტში დამონმებულ გეოგრაფიულ სახელთა და პირთა საძიებელი, წყაროებისა და სამეცნიერო ნაშრომების დეტალური ბიბლიოგრაფია, რის საფუძველზეც არის მომზადებული საისტორიო ატლასი. სრულიად დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ „საქართველოს ისტორიის ატლასი“ დიდ სამსახურს გაუწევს საქართველოსა და, ზოგადად, კავკასიის ისტორიის სხვადასხვა საკითხის კვლევით დაკავებულ უცხოელ სპეციალისტებს.

ნაშრომის მომზადების დროს დამუშავებულია ქართული, სომხური, ბერძნული/ბიზანტიური, ლათინური, რუსული, სპარსული, არაბული, თურქული წყაროები. უშუალოდ ისტორიული მასალის გარდა შესწავლილია, მაგალითად, ჰაგიოგრაფიული, სამართლის, ეკონომიკის ძეგლები, არქეოლოგიური კვლევის შედეგად მიღებული მონაცემები. შესაბამისი ინფორმაცია და კვლევის შედეგები განთავსებული და გადანაწილებულია სხვადასხვა ეპოქის რუკების სივრცეებზე. ცალკეული რუკა უკვე არის ერთგვარად ისტორიული ძეგლი, რომლის შედგენასა და მომზადებას წინ უძღოდა მრავალწლიანი რთული სამუშაო. რუკების საშუალებით რეკონსტრუირებულ საქართველოს ისტორიაში რუკები კიდევ უფრო მეტ დატვირთვას იძენენ. ისინი წარმოგვიდგენენ სტრუქტურებს საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა კონტექსტიდან, რომლებიც შესაბამის მიმართებაშია ასევე გარემომცველი ქვეყნების კონკრეტულ სტრუქტურებთან თუ სისტემებთან.

ისტორიის ატლასის საშუალებით საქართველოს ისტორიული წარსული გაცოცხლებულია კარტოგრაფიულ მასალაში. ეს გახლავთ ერთგვარი მსვლელობა საუკუნეებსა თუ ისტორიულ წარსულში (არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ მიმდებარე ქვეყნების). როდესაც ისტორიული, სასულიერო, სამართლის, ეკონომიკის ისტორიის ცნობები ამგვარი სიუხვით არის გადატანილი კარტოგრაფიულ მასალაში, რუკების მნიშვნელობა სპეციალისტებისთვის ერთიორად იზრდება. პრაქტიკულად, რუკების დიდი ნაწილი მოითხოვს შესაბამისი პერიოდის ქართველი და უცხოელი სპეციალისტებისგან დეტალურ ანალიზს. ცალკე ყურადსაღებია აგრეთვე რუკებისთვის თანდართული ინ-

ფორმაცია და კომენტარები, რომლებიც ფარავს ქვეყნის გეოგრაფიას, პოლიტიკურ, სამხედრო, საეკლესიო, ეკონომიკის ისტორიას და მთელ რიგ სხვა კონტექსტებს.

იმავედროულად, კარტოგრაფიული მასალა უაღრესად დამხმარე იქნება კონკრეტული კვლევების დროს, საისტორიო თხზულებების მონაცემების განმარტებისთვის, ისტორიული მოვლენების უკეთ გააზრებისთვის. საქართველოს ისტორიის მრავალ პრობლემასთან დაკავშირებით მკვლევარს პირდაპირ შეუძლია წინ დაიდოს „საქართველოს ისტორიის ატლასის“ რუკები და იხელმძღვანელოს მისი მონაცემებით: როგორც, მაგალითად, ინფორმაციით, რომელიც ატლასში მონოდებულია გზების, დასახლებული პუნქტების, ციხესიმაგრეების, რეზიდენციების, ლაშქრობების შესახებ. სამხედრო ლაშქრობების ჩვენებისას საისტორიო რუკები ქმნიან არა მხოლოდ ზოგად სურათს, არამედ გვთავაზობენ ზუსტ მარშრუტებს, თუ რომელი გზებით, რომელ დასახლებულ პუნქტებზე გავლით, ჩატარდა ისინი. მონაცემები ემყარება სამეცნიერო ნაშრომების ზუსტი ანალიზის შედეგებს. ამასთანავე, ისტორიის ატლასში შესულია მნიშვნელოვანი ინფორმაცია, რომელსაც აქამდე საქართველოს ისტორიასთან დაკავშირებულ კარტოგრაფიულ მასალაში ალბათ იშვიათად ვხვდებოდით და რომელიც უაღრესად დამხმარე იქნება რიგი სპეციალური საკითხების შესწავლისთვის: მაგალითად, როგორც აღინიშნა, ცნობები შუა საუკუნეების საქართველოში გზების შესახებ (ჩრდილოეთის, სამხრეთის, დასავლეთის და აღმოსავლეთის, საზღვაო და სამდინარო მარშრუტები, რაც შესაბამის საფუძველს ქმნის ზოგადად გადაადგილების, ეკონომიკისა და ვაჭრობის სხვადასხვა საკითხის შესწავლისთვის); ინფორმაცია ციხესიმაგრეების, საეპისკოპოსოების, მონასტრების, ეკლესიების, სასახლეების, მმართველთა რეზიდენციების, საბაჟოების, უღელტეხილების (გადასასვლელების), ქარვასლების, ხიდების, ბრძოლის ადგილების, სამხედრო ძალების ბანაკების ადგილმდებარეობასთან დაკავშირებით საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში; ცნობები საეპისკოპოსოებზე, მათ საზღვრებზე და სხვა.

ისტორიული რუკები საფუძვლიან ინფორმაციას შეიცავენ საქართველოს სამეფოსა და ქართული სახელმწიფო-პოლიტიკური ერთეულების საზღვრების შესახებ. საშუალება გვაქვს თვალი გავადევნოთ საქართველოს საზღვრების საკითხს ქვეყნის მთელი ისტორიის მანძილზე; ასევე კავკასიის, თუ საქართველოს და კავკასიის ტერიტორიასთან დაკავშირებული ქვეყნების საზღვრების ცვლილებებს საუკუნეების განმავლობაში. როდესაც რუკები ინფორმაციას გვთავაზობენ სხვადასხვა პერიოდის დასახლებულ პუნქტებზე ან ციხესიმაგრეებზე, შესაძლებელია წარმოდგენა შევიქმნათ მათ აღმასვლაზე, განვითარებასა თუ დაქვეითებაზე. ეს ცნობები აგრეთვე გვეხმარება იმ სა-

კითხის გააზრებაში, თუ რომელ რეგიონზე რა დატვირთვა მოდიოდა ქვეყნის თავდაცვით სისტემაში; რომელ რეგიონებში, რომელ პერიოდებში, რა სახის გახლდათ ციხესიმაგრეთა არსებული სტრუქტურა.

საქართველოს ისტორიის სპეციფიკიდან გამომდინარე, ატლასში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა შუა საუკუნეების მასალის რეპრეზენტაციას. აქვე მინდა წარმოვადგინო „საქართველოს ისტორიის ატლასის“ შუა საუკუნეების მასალის მოკლე მიმოხილვა.

ატლასის რუკებზე მოცემულია მასალა პრაქტიკულად ყველა მნიშვნელოვანი ლაშქრობის შესახებ, რომელიც საქართველოდან ან საქართველოს ტერიტორიაზე განხორციელდა შუა საუკუნეების განმავლობაში. გარდა ამისა ვხვდებით ინფორმაციას, მაგალითად, შემდეგი საკითხების, პოლიტიკური თუ ადმინისტრაციული ერთეულების შესახებ: საერისთავოთა საზღვრები; სანაპირო საერისთავოების საზღვრები; საერისთავოების და სანაპირო საერისთავოების ცენტრები; პროვინციების საზღვრები; გვარამ მამფალის დომენის საზღვრები; გურგენ ერისთავთ-ერისთავის დომენის საზღვრები; კლდეკარის საერისთავოს საზღვრები; ქართველთა საკურაპალატოს საზღვრები; ბიზანტიის იმპერიის მიერ 1001 წელს დაკავებული ქართული ტერიტორიები; ბაგრატ IV-ის მიერ 1050-60-იან წლებში თბილისის საამიროსგან მოპოვებული ტერიტორია; ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორია, რომელიც XI ს-ის 70-იან წლებში გიორგი II-ს გადასცა გრიგოლ ბაკურიანისძემ; სამეფო რეზიდენციები; დეტალური რუკები ცალკეული ქართული სამეფოებისა თუ სამთავროების, მათი საზღვრების, სხვადასხვა პერიოდში; ავაგ მხარგრძელის დომენი; ორბელების დომენი XIV საუკუნეში; ვახტანგ III-ის დომენი; მონღოლთა ბანაკები; არაგვის და ქსნის საერისთავოები; მონაცემები ბრძოლის ველების შესახებ; ციხე-სიმაგრეები სპარსელთა გარნიზონით ქართლის და კახეთის სამეფოებში; ოტომანთა მიერ დასავლეთ საქართველოში დაკავებული ციხე-სიმაგრეები; მეფეთა და დიდებულების რეზიდენციები და მრავალი სხვა. იმ კარტოგრაფიულ მასალაში, რომელიც ფარავს პერიოდს XV საუკუნიდან, მოცემულია დეტალური ცნობები ყველა ქართულ სამეფოსა თუ სამთავროში არსებული სათავადოების შესახებ. აღნიშნული პერიოდის მასალაში ვხვდებით აგრეთვე დეტალურ ცნობებს შესაბამისი სადროშოების შესახებ. პრაქტიკულად, საუკუნეების შესაბამისად, რეგისტრირებულია სამთავროების, საერისთავოების, პროვინციების, სათავადოების საზღვრები, მათი ცვლილებები; წარმოდგენილია ინფორმაცია ყველა ქართული პოლიტიკური ერთეულის მიერ ურთიერთდაპირისპირებისა თუ მოსაზღვრე ქვეყნებთან ბრძოლისას შემატებულ და დაკარგულ ტერიტორიებთან დაკავშირებით.

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, რუკებზე დატანილია იმგვარი სახის არსებითად ახალი ინფორმაცია, რომელსაც საქართველოში ისტორიული კარ-

ტოგრაფიის განვითარების წინა ეტაპზე არ ვხვდებოდით. საამისო ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ ზემოთ მოტანილი ცალკეული ნიმუშები: მაგალითად, გვარამ მამფალის დომენი, გურგენ ერისთავთ-ერისთავის დომენი თავისი საზღვრებით და მრავალი სხვა. XIII-XIV საუკუნეების ერთ-ერთი რუკა პრაქტიკულად წარმოადგენს ჟამთააღმწერელის თხზულების მონაცემების საფუძველზე შექმნილ კონკრეტულ ისტორიულ ძეგლს. ქართული ისტორიული კარტოგრაფიისთვის აგრეთვე არსებითი სიახლეა ცალკეულ საგვარეულოთა სამფლობელოების განთავსება რუკებზე.

დასკვნის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ ატლასის მასალამ ხელი უნდა შეუწყოს ისტორიული ფაქტების, მოვლენების ახლებურად, უფრო მასშტაბურად გააზრებასა და რეპრეზენტირებას. ცალკეული მონაცემები, რომლებიც ისტორიული კვლევების შედეგებით ცნობილი იყო, რუკების საშუალებით ახლებურად წარმოჩნდა. რუკების მეშვეობით გააზრებული საქართველოს ისტორია ქმნის შესაძლებლობას, ისტორია დანახულ იქნას იმგვარად, როგორც ის ვითარდებოდა კონკრეტულ ტერიტორიაზე. რუკებზე გადატანილი ისტორია მტკიცე საფუძველს იძლევა ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების სპეციალური, უფრო სრულყოფილი შესწავლისა და შეფასებისთვის.